

"לא בשמים היא" – האמנם!?

דין מחודש בסוגיית "תנורו של עכנאי" על פי התלמוד הבבלי והירושלמי

- א. פתיחה
- ב. השוואת חלקי הסיפור
- ג. פירוט השינויים ומשמעותם
  1. הקשר הסוגי
  2. פתיחת הסוגיה
  3. שם התנור, ומדרש השם
  4. התנצחות חכמים בהלכה
  5. המופתים
  6. הקשר המופתים בסוגיה
  7. תאור המופת בכותלי בית המדרש
  8. דקדוק בדברי הבת קול
  9. מעשי ה' באותה שעה
  10. שריפת טהרות ר' אליעזר בידי חכמים
  11. הכרזת הנידוי
  12. קבלת ההודעה על-ידי ר' אליעזר
  13. העולם לוקה
  14. הקשר הופעת כותלי ביהמ"ד ובת הקול
  15. מבטו השרף של ר' אליעזר
  16. דעת רבי בעניין המחלוקת
  17. הטלת מי השפכים
  18. סיפור החתימה בבבלי
  19. משמעויות מאוחרות למחלוקת
- ד. ההשלכות
  1. הצלחת של הנידוי
  2. קבלת עמדת "לא בשמים היא"
- ה. סיכום

א. פתיחה

סוגיית תנורו של עכנאי היא מאבני היסוד של הדיון ב"סמכות השמים" בקביעת ההלכה. לסיפור זה גירסאות שונות, המופיעות בתלמוד הבבלי ובתלמוד הירושלמי. במאמר זה נראה כי שני התלמודים חלוקים בשאלת היחס להתערבות א-לוהית בהלכה, כפי שעולה מהצגת המקרה בכל מקור ומקור. תוך ניתוח המקורות, נראה כי הדעה לפיה "אין משגיחין בבת-קול" וכי פרשנות התורה נתונה בידי חכמים בלבד, ניבטת דווקא מן הסוגיה בירושלמי, זאת בניגוד לתפיסה המקובלת הרואה את הבבלי כמצע לדעה זו.

ישנן שתי סיבות לכך שהלימוד בדרך זו הינו מחודש: ראשית, העיסוק הנפוץ בדיון זה ובשאלות הנלוות אליו מתייחס בעיקר לבבלי¹ תוך התעלמות מהירושלמי, על אף ההבדלים המשמעותיים ביניהם. שנית, על פי רוב מתייחסים הלומדים לתוכן הסוגיות ולויכוח בין התנאים, ומזניחים את הניתוח הספרותי המקומי והרחב של הסוגיה.

לפני שאפתח בדיון יש להסתייג ולומר כי לא ניתן להסיק מסקנות בשאלה הנדונה מתוך אגדה זו בלבד. הסתמכות על דברי אגדה נקודתיים על מנת לקבוע מסמרות הגותיים כלליים חוטאת ברדידות, ואף אינה יכולה לעמוד בביקורת אמיתית. כדברי פרופ' יצחק אנגלרד: "החוקר הבא לנסח עקרון כללי בנושאים אלה אינו רשאי להסתפק בבחירת מקור זה או אחר. עליו להתמודד עם מכלול המקורות..." (אנגלרד, עמ' 45).

הטענה אותה אבקש להוכיח היא כי כל הוכחה נגד עמדתו של ר' אלעזר, דינה שתעשה מהירושלמי ולא מהבבלי, ולא זו בלבד, אלא שאף ממקור זה לא ניתן לקבוע עמדה ברורה וחד משמעית למסקנה.

ניתן לעיין בסוגיות במקורות עצמם: בתלמוד הירושלמי מסכת מועד קטן פרק ג דף פא טור ג / מ"א ו/או בתלמוד הבבלי מסכת בבא מציעא דף נט עמוד א-ב.²

ב. השוואת חלקי הסיפור

בטבלה להלן מוצגות סוגיות הבבלי והירושלמי זו כנגד זו, תוך מתן כותרת לכל חלק וחלק. המספר בצד הציטוטים מציינ את מקום הציטוט במהלך הרציף של הסוגיה, כאשר

1. על פריסת הדעות הפרשניות במחלוקת ההלכתית בין התנאים ראה יצחק אנגלרד, 'תנורו של עכנאי: פירושה של אגדה', שנתון המשפט העברי, א, תשל"ד, 45-50 (להלן אנגלרד יצחק). וכן יצחק ברנד, 'תנורו של עכנאי אגדה בלב פולמוס', תרביץ עה, ג, תשס"ו, 437-466, שם הוא מרצה את השיטות השונות לפרשנות האגדה בהשפעת הפולמוס הנוצרי, הן כמשפיע חיצוני על הפרשנות והן כמשפיע פנימי, על וויכוחים פנים תורניים, אשר מתוך כך מעלים פירושים מרחיקי לכת לאגדתא נדרושה זו.

2. ההדגשות בסוגריים בגוף הטקסט המופיע בטבלה הינן שיינוי גרסאות כפי המופיע בכ"י מינכן ומשמעותיים מבחינתנו.

משיקולי נוחות וממרכזיות הבבלי, דברי הירושלמי מובאים לפי סדר הבבלי, תוך שינוי מסדרם המקורי, הנשמר על-ידי המספור.³

כותרת	סוגיית הבבלי	סוגיית הירושלמי
מחלוקת התנאים	א.1. תנן התם: חתכו חוליות ונתן חול בין חוליא לחוליא, רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמאין. וזה הוא תנור של עכנאי.	3.3. תמן תנינן חיתכו חוליות ונתן חול בין חולייא לחולייא רבי אליעזר מטהר וחכמים מטמין זה תנורו של חכיניי.
פרשנות לשם התנור	א.2. מאי עכנאי? – אמר רב יהודה אמר שמואל: שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו	
ההתנצח ות בהלכה	ב.1. תנא: באותו היום השיב רבי אליעזר כל תשובות שבעולם ולא קיבלו הימנו.	

3. ההשוואה מבוססת על: יעקב רובינשטיין, סיפור תנורו של עכנאי: ניתוח ספרותי, הגיון ליונה, תשס"ז, 457-478. בנייתוחו טוען רובינשטיין כי הבבלי פיתח והרחיב את הסיפור כגירסה מאוחרת לפי צרכיו, ולא כדרכנו. על אף שיש להשתלשלות ההיסטורית נגיעה למשמעותו, אין זה מענייננו.

<p>2.1. נפק ליה לברא אמר חרוביתא חרוביתא אין הלכה כדבריהם איתעוקרין לא איתעקרת אין הלכה כדבריי איתעוקרין ואיתעקרת 2.2. אין הלכה כדבריי חוזרין ולא חזרת אין הלכה כדבריי חוזרין וחזרת</p> <p>4.3. והיו עמודי בית הוועד מרופפים אמר להן רבי יהושע אם חברים מתלחמים אתם מה איכפת לכם</p>	<p>ב.2. אמר להם: אם הלכה כמותי – חרוב זה יוכיח. נעקר חרוב ממקומו מאה אמה, ואמרי לה: ארבע מאות אמה: אמרו לו: אין מביאין ראייה מן החרוב. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – אמת המים יוכיחו. חזרו אמת המים לאחוריהם. אמרו לו: אין מביאין ראייה מאמת המים.</p> <p>חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – כותלי בית המדרש יוכיחו. הטו כותלי בית המדרש ליפול. גער בהם רבי יהושע, אמר להם: אם תלמידי חכמים מנצחים זה את זה בהלכה – אתם מה טיבכם? לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר, ועדין מטין ועומדין.</p>	<p>מופתיו של רבי אליעזר</p> <p>השפעות ניסיות של המחלוקת</p>
--	--	---

<p>4.4. ויצאה בת קול ואמרה הלכה כאליעזר בני אמר רבי יהושע לא בשמים היא</p>	<p>ג.1. חזר ואמר להם: אם הלכה כמותי – מן השמים יוכיחו. יצתה בת קול ואמרה: מה לכם אצל רבי אליעזר שהלכה כמותו בכל מקום! עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: לא בשמים היא</p>	<p>בת קול (השפעת ניסיות נוספות של המחלוקת)</p>
<p>3.1. כל הדין שבחא ולית הלכה כרבי אליעזר?! אמר רבי חנינה משניתנה לא ניתנה אלא אחרי רבים להטות</p>	<p>ג.2. מאי לא בשמים היא? אמר רבי ירמיה: שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטות.</p>	
	<p>ד. אשכחיה רבי נתן לאליהו, אמר ליה: מאי עביד קודשא בריך הוא בההיא שעתא? – אמר ליה: קא חייך ואמר נצחוני בני, נצחוני בני.</p>	<p>עמדת השמים במחלוקת</p>
<p>3.2. ולית ר' אלעזר ידע שאחרי רבים להטות לא הקפיד אלא על-ידי ששרפו טהרותו בפניו 1.1. ביקשו לנדות את רבי ליעזר</p>	<p>ה. אמרו: אותו היום הביאו כל טהרות שטיהר רבי אליעזר ושרפום באש, ונמנו עליו וברכוהו</p>	<p>תגובת חכמים לעקשנותו של ר' אליעזר: נידוי</p>

<p>1.2. אמר אמרין מאן אזל מודע ליה אמר רבי עקיבה אנא אזל מודע ליה אתא לגביה אמר ליה רבי רבי חביריך מנדין לך נסתיה</p>	<p>ו. ואמרו: מי ילך ויודיעו? – אמר להם רבי עקיבא: אני אלך, שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו, ונמצא מחריב את כל העולם כולו. מה עשה רבי עקיבא? לבש שחורים, ונתעטף שחורים, וישב לפניו בריחוק ארבע אמות. – אמר לו רבי אליעזר: עקיבא, מה יום מיומים? אמר לו: רבי, כמדומה לי שחבירים בדילים ממך. אף הוא קרע בגדיו וחלץ מנעליו, ונשמט וישב על גבי קרקע. זלגו עיניו דמעות,</p>	<p>הודעת הנידוי</p>
	<p>1.ז. לקה העולם שלישי בזיתים, ושליש בחטים, ושליש בשעורים</p>	<p>תגובות לנידוי: עולם הטבע</p>
	<p>2.ז. ויש אומרים: אף בצק שבידי אשה טפח.</p>	
<p>4.1. אמר רבי ירמיה חכך גדול נעשה באותו היום כל מקום שהיתה עינו של רבי ליעזר מבטת היה נשדף 4.2. ולא עוד אלא אפילו חיטה אחת חצייה נשדף וחצייה לא נשדף</p>	<p>3.ז. תנא: אף⁴ גדול היה באותו היום, שבכל מקום שנתן בו עיניו רבי אליעזר נשרף.</p>	<p>תגובת ר' אליעזר לנידוי</p>
	<p>ח.ואף רבן גמליאל היה בא בספינה, עמד עליו נחשול לטבעו. אמר: כמדומה לי שאין זה אלא בשביל רבי אליעזר בן הורקנוס. עמד על רגליו ואמר: רבונו של עולם, גלוי וידוע לפניך שלא לכבודי עשיתי, ולא לכבוד בית אבא עשיתי, אלא לכבודך, שלא ירבו מחלוקות בישראל. נח הים מזעפו.</p>	<p>תגובות הקב"ה לנידוי</p>

4. כך מופיע בכ"י מינכן. בנוסח הרגיל נכתב "אך".

<p>5. רבי קריספי רבי יוחנן בשם רבי אם יאמר לי אדם כך שנה רבי ליעזר שונה אני כדבריו אלא דתניא מחלפין</p> <p>6. חד זמן הוה עבר בשוקא וחמת חדא איתא סחותה דבייתא וטלקת ונפלת גו רישיה</p> <p>אמר דומה שהיום חביריי מקרבין אותי דכתיב מאשפות ירים אביון</p>		<p>תגובת חכמים בתקופה מאוחרת יותר לעניין הנידוי</p>
	<p>ט. אימא שלום דביתהו דרבי אליעזר אחתיה דרבן גמליאל הואי. מההוא מעשה ואילך לא הוה שבקה ליה לרבי אליעזר למיפל על אפיה.</p> <p>ההוא יומא ריש ירחא הוה, ואיחלף לה בין מלא לחסר.</p> <p>איכא דאמרי: אתא עניא וקאי אבבא, אפיקא ליה ריפתא.</p> <p>אשכחתיה דנפל על אנפיה, אמרה ליה: קום, קטלית לאחי.</p> <p>אדהכי נפק שיפורא מבית רבן גמליאל דשכיב.</p> <p>אמר לה: מנא ידעת?</p> <p>אמרה ליה: כך מקובלני מבית אבי אבא: כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה.</p>	<p>התערבו ת אמא שלום</p>

ג. פירוט השינויים ומשמעותם

נבחן עתה את ההבדלים בין שני הסיפורים ונציע הסברים למשמעותם ביחס לנושא הנידון. בכוונתנו להתייחס לניתוח הספרותי והלשוני כל אימת שדרך זו תתרום לנו להבנת רוח הסוגיה ונטייתה,⁵ כך גם לגבי שינויי שפה וביטויים מקבילים. לאחר דיון פרטני בהבדלים השונים נציע הסבר כללי להבדלים אלו, ונבקש לנסח את הבדלי הגישות בין הבבלי לירושלמי בנידון.

5. ניתוח ספרותי מעמיק ומפורט ניתן למצוא אצל רובנשטיין.

1. הקשר הסוגיה

ההקשר חשוב להבנת הסוגיה המקומית, וזאת משרתת על פי ר' ב, את מטרתו הכללית של העורך. הקשר הסוגיה בבבלי הוא הלכות הונאה על הגדרותיהם, איסורם והמשמעות החמורה העומדת בבסיסם. לעומת זאת, בירושלמי ההקשר הוא הלכות נידוי לפרטיהן. לאור זאת, יש להניח כי כלל רכיבי הסוגיה מתאימים לצרכי העורך. בירושלמי, כאמור, הקשר הסוגיה הוא בדיני נידוי. במקרים אלו על המנדים להוכיח, או לפחות ליצור רושם, כי אכן המנודה ראוי לנידוי. מסיבה זו תתייחס הסוגיה באופן ביקורתי אל ר' אליעזר וממילא גם אל עמדתו העקרונית, זאת בכדי להצדיק את נידויו בידי חכמים. בבבלי לעומת זאת, הדיון הכללי הוא בדיני הונאה, כאשר סיפור זה מהווה דוגמא להונאה, כפי שהונו חכמים את ר' אליעזר. הלכך, המגמה היא להצדיק את ר' אליעזר שכלפיו התרחשה ההונאה וממילא אף להצדיק את דעתו, אם כי דבר זה לא מחייב.

2. פתיחת הסוגיה

פתיחת הסוגיה שונה במהותה בכל אחד מהתלמודים. בעוד שהבבלי פותח במחלוקת ההלכתית המובאת במשנה, פותח הירושלמי בבקשת חכמים לנדות את ר' אליעזר. פתיחת סוגיה במחלוקת נותנת מעמד שווה לכל דעה חולקת. פתיחת הדיון עם ההחלטה לנדות ומיד לאחריה תיאור אופן ביצוע ההחלטה, לא מותירה ביד הקורא ספק כי ר' אליעזר אכן חייב נידוי באופן מוחלט. יחס מוחלט כזה לנידוי נעדר מן הבבלי. אדרבה, בבבלי מתואר חשש גדול מפני הודעה זו, עד אשר ר' עקיבא נזקק להתנדב למשימת ההודעה, ולא זו בלבד אלא שבא לבשרו ברמז ובשפה רפה (על כך נרחיב בסעיף ג. 11).

3. שם התנור, ומדרש השם

התנור בירושלמי מכונה "חכיניי". זהו שם האיש היוצר את התנור אשר בשל יחודו קרוי על שמו.⁶ שמו של התנור הוא כשם האדם חכינאי, אשר איננו מבטא שום משמעות מלבד הרמז על בונה/ממציא התנור. מבחינת הירושלמי, זהו נתון קר המהווה סימן היכר בלבד לנקודת הדיון בסוגיה. בניגוד גמור, מכנה הבבלי את התנור "עכנאי" ודורש את משמעות שמו, על שם נחש. המדרש איננו נותר סתום, אלא חושף בפנינו את כוונתו.⁷ "שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאוהו". ומפרש רש"י: "נחש דרכו לעשות בעגולה להכני זנבו אצל

6. וכן נזכר שם זה במסכת חגיגה: "רבי יודה בר פזי בשם ר' יוסי בי ר' יודה שלשה הרצו תורתן לפני רבן ר' יהושע לפני רבן יוחנן בן זכאי ר' עקיבה לפני ר' יהושע חנניה בן חכיניי לפני ר' עקיבה מיכן והילך אין דעתן נקיה" (ירושלמי חגיגה, פ"ב ה"א).

7. הכנסת פרשנות למדרש השם מורה כי בעל המדרש מכוון אותנו אל המסר החשוב לו, בעיקרו יכולת הפרשנות הנתונה למדרש סתום, דבר המדגיש את קיצוניות דבריו.

פיו" (ד"ה 'עכנאי'). קשה להתעלם מהדימוי השלילי העולה מאזכור הנחש. הבבלי משנה ודורש את שם בונה התנור בכדי לרמוז להתנהגות השלילית של חכמים כלפי ר' אליעזר בהתנהגותם "הנחשית" – בהקפת חכמים את ר' אליעזר בהלכות, הגם שהצליח לענות עליהם.

זאת ועוד, הקביעה כי טומאת התנור הוכרעה על-ידי הקפת ר' אליעזר בדברים, מורה על כך שאלמלא נקטו באמצעי "נחשי" זה לא היה התנור נטמא וההלכה הייתה נפסקת כר' אליעזר. לאור זאת, נראה כי הגמרא מבליטה את עצם העובדה שחכמים הם אלו שפעלו בצורה שאינה נאותה.

4. התנצחות חכמים בהלכה

בבבלי מובא כי עוד בטרם הוויכוח המופתי, נערך ויכוח ענייני בו נשא ר' אליעזר כל התשובות שבעולם – עניין הנעדר מהירושלמי. הבאת הוכחות שכליות בדיון לפני אלו המופתיות, עד כדי הפרזה כי הובאו "כל תשובות שבעולם", באה לחזק את דעתו של ר' אליעזר בפני הקורא ברומזו כי האותות היו המפלט האחרון של ר' אליעזר. בכך מתעצמת עמדתו, שהרי הדיון פותח במישור השכלי בו אין חולק כי השקלא והטריא הם כלי המלחמה, והמנצח בעזרתם ידו על העליונה. לעומת זאת לשון ההפרזה יכולה לרמוז גם על לקות כל שהיא בתשובותיו של ר' אליעזר, אם בעובדה שחכמים ענו לר' אליעזר עליהם,⁸ או שגם התשובות שענה ר' אליעזר לחכמים נשאו אופי מופתי. כך או כך יש בהבאת העובדה כי ר' אליעזר השיב כל התשובות שבעולם באופן חד צדדי משום תמיכה בלתי מסוייגת בר' אליעזר, וממילא בדעתו.

5. המופתים

בבבלי מופיעים שלושה מופתים: א. עקירת החרוב. ב. חזרת המים. ג. נפילתם של כותלי ביהמ"ד. לעומתו בירושלמי מופיע מופת יחיד, הוא החרוב, המחולק לשניים שהם ארבע: א. עקירתו וחזרתו; התעלמותו מדרישת חכמים לעומת היענותו לדרישת ר' אליעזר בעקירה ובחזרה. אם נבחן את האותות בבבלי לעומק⁹ נגלה שר' אליעזר מגייס את כל תחומי החיים לצידו. החרוב והמים מקבילים ליסודות הקיום החומרי (כר' חנינא בן דוסא

8. האפשרות כי חכמים ענו לו על תשובותיו קלושה מאוד בעיני, שכן העקרון המובע במדרש השם הוא שהקיפו חכמים את ר' אליעזר בדברים. דברים אלו מתכוונים לפי דעתי לאותן פירוכות של תשובותיו, אשר כינויים כ'דברים' מוציא מהם תוכנם ומביע הסתייגות מהם.

9. הרב שלום שכנא (המאה ה-16) דרש סמלים אלו כמרמזים על חכמים ידועים שנעשו להם ניסים, אשר אותם מגייס ר' אליעזר להוכחת צדקתו. ראה בהרחבה מאיר רפלד, 'פלפול, צנזורה והשכלה: לקורותיה של פרשנות אחת לסוגיית תנורו של עכנאי', 'מחקרי ירושלים בספרות עברית' יח, (תשס"א), 7-18, אשר מביא פירושים רבים ושונים למופתים אלו. לעומתו, אבן שפרוט פירש אותות אלו כחלק מן הוויכוח השכלי, מתוך הנחה שאם אותות אלה היו אמיתיים ודאי היו מקבלים את דעת ר' אליעזר שהרי "...והלא יגדלו ניסים אלו מניסי משה, ואיך לא חזר בו ר' יהושע...". עיין בהרחבה בספרו "פרדס רימונים" דף ג, ע-עב.

שהתקיים מקב חרובים משבת לשבת וכרשב"י במערה). אותות אלו רומזים כי כל תחומי העולם מורים כי הלכה כר' אליעזר ואולי אף בשאר ההלכות הקשורות לתחומי החיים. בהפלת כתלי בית המדרש מבטא ר' אליעזר את הסתייגותו מבית המדרש, ורומז להם שבית מדרש עם התנהלות כזו כדאי לו שלא יהיה קיים.¹⁰ הגמרא מדגישה שהקירות עמדו מוטים לא משום שרבי יהושע צדק בדיון אלא משום כבודו, שהוא סיבה צדדית,¹¹ דבר המלמד על תמיכה בעמדתו של ר' אליעזר.

6. הקשר המופתיים בסוגיה

המופתים בבבלי באים כולם ביוזמת ר' אליעזר בעקבות בקשתו מה'שמים' שישיעו לו לנצח בדיון ההלכתי, וללא קשר לנידוי שבא מאוחר יותר. בקשה זו מובנת לאור העובדה שקדם לבקשה זו דיון מעמיק וענייני כפי שהרחבנו לעיל. בקשה זו באה במטרה לבטא את חוסר האונים של ר' אליעזר, הנאלץ בשל התנהגות חכמים לפנות למקורות חיצוניים ולא ענייניים. באופן זה מטילה הסוגיה את האשמה במצב על חכמים בעקשנותם. על פניו, נראה שבירושלמי מובאים מופתי החרוב בניסיון להוכיח כי ההלכה עם ר' אליעזר. זאת, על אף שניסיון זה מאוחר לנידויו של ר' אליעזר. המשתמע מכך הוא שאין שום מחלוקת בעצם עניין תנורו של עכנאי, שכן ברור כי הצדק עם חכמים שגם ר' אליעזר מודה להם כפי העולה משאלת הגמרא בהמשך "ולית ר' אליעזר ידע...". בנוסף לכך, הבאת האותות בשלב זה מציגה אותם כניסיון נואש אשר איחר את זמנו. הגמרא בעצמה מדגישה כי אין אותות אלו באים מיוזמתו של ר' אליעזר בכדי להוכיח כי הלכה כמותו, אלא משום הגנה על כבודו ("לא הקפיד אלא על-ידי ששרפו טהרותיו בפניו"),¹² בניגוד להצהרתו המפורשת של ר' אליעזר. התעלמות מכוונת מדברי ר' אליעזר המפורשים, והכנסת כוונות אחרות וצדדיות למעשיו מקטינה את מניעיו, באשר אלו מניעים לא ענייניים. מעתה, מופקע מהסיפור כל יסוד לעמדה הלכתית אמיתית התומכת בהתערבות שמימית בקביעת ההלכה, שכן גם ר' אליעזר עצמו מודה שמצד האמת צודקים חכמים, ולא עשה אלא מפני כבודו. על אף שבהמשך הסוגיה בירושלמי מובאים המופתים בכותלי בית המדרש ובכת הקול, מופתים אלו הינם תגובה שמימית ספונטאנית למעשה הנידוי של חכמים, ואינם חלק מבקשותיו של ר' אליעזר.

10. ניתן לשער עוד כי ישנה כאן ביקורת נוספת הן על רבן גמליאל שהורד מנשיאותו עקב נהוג לא מכבד כלפי ר' יהושע (עיין מסכת ברכות כז, ב – כח, א), והן כלפי ר' יהושע שספג יחס זה מרבן גמליאל, ועם זאת לא מנע את יחס דומה מר' אליעזר במקרה דנן.

11. על שימוש בשיקולים צדדיים שלא במסגרת ההלכה ראה אנגלרד (עמ' 8), המביא את חידושי המהרש"א במהדורה בתרא לענין שיקולי הכבוד.

12. אמירה זו באה בתשובה לשאלה "כל הדין שבחא ולית הלכה כרבי אליעזר", המתחסרת לאותותיו, ולא לדיון הגמרא מדוע אין הלכה כמותו.

7. תיאור המופת בכתלי ביהמ"ד

א. קשים דברי ר' יהושע בירושלמי, בכנותו את חכמים כ"חברים" ואת המאורע כהתלהמות, בעוד שהבבלי מכנה את חכמים כ"תלמידי חכמים" ואת המאורע כהתנצחות בהלכה. הבדל זה נובע ממיקומו השונה של מופת הכתלים בסוגיה, כפי שהעלנו לעיל: בעוד שבבבלי נזכרים האותות כחלק מהדיון ההלכתי, דבר המסביר את תיאור מחלוקת החכמים כפי ר' יהושע, ואת השפה הרכה, המעודדת ויכוח על אמיתה של תורה, בירושלמי נזכרים האותות כתגובה שמימית לנידוי, דבר הגורר ביטויים קשים מצדו של ר' יהושע. את משמעות נטיית הכתלים בירושלמי יש להבין מתוך דבריו של ר' יהושע ולא על פי הקשרם בסיפור. הלשון "חברים" יכולה להתפרש כמתייחסת אל ר' יהושע עצמו ואל חברו לויכוח ר' אליעזר, אך כיוון שר' אליעזר כבר מנודה – שוב איננו מכונה 'חבר'. אם כן, יש לפרש כי הכוונה היא לר' יהושע וסיעתו הנלחמת בר' אליעזר. במסגרת זאת אומר ר' יהושע לכתלים כי 'אנו נלחמים נגד המנודה ואל לכם להפריע'. שתיקת הסוגיה לגבי תגובת הכתלים מלמדת כי דבריו נתקבלו וחזרו למקומם.

ב. הבבלי מוסיף הסבר מדוע הכתלים נטו ליפול ולא נפלו, ואת העובדה כי הם עומדים כך עד היום. אמירת זו באה לומר שני דברים. ראשית, דעתו של ר' אליעזר במקרה זה עומדת אל מול דעתו של ר' יהושע כדעה מבוססת ולגיטימית, בניגוד לירושלמי בו דעתו של ר' אליעזר לאורך כל הסיפור אינה משמעותית. ושנית, גם על ר' אליעזר ישנה ביקורת,¹³ הבאה לידי ביטוי בהכנסת כבוד החכמים לדיון בתוך ביהמ"ד: "לא נפלו מפני כבודו של רבי יהושע, ולא זקפו מפני כבודו של רבי אליעזר". כאשר תלמידי חכמים מתנצחים בהלכה ניתן לצפות לכך שכל צד יכבד את כבוד חברו. העובדה שהכתלים שמוטים ועומדים עד היום מפני כבוד ר' יהושע ור' אליעזר, מצביעה על שהיה חסר בויכוח בסוגיה. עצם הישארותם כך עד היום מבטאת את הדהוד המסר החשוב והחזק לדורות. באופן זה כתלי בית המדרש נוהגים כפי שתלמידי החכמים אמורים לנהוג, ובכך יש לראות ביקורת רמוזה גם על ר' אליעזר, דבר שלא הופיע עד כה בבבלי.

8. דקדוק בדברי הבת-קול

בת הקול בבבלי מכריזה כי הלכה כר' אליעזר בכל מקום, ואילו בירושלמי נעדרת הכללה זו. מכך יש להסיק כי דעת הירושלמי היא כי הלכה כמותו לכל הפחות בדיון שלפנינו. יש לציין כי בת הקול היא המופת היחיד המתייחס באופן ישיר וענייני לויכוח עצמו. יש שדרשו לשון הבבלי "הלכה כמותו בכל מקום" – הא כאן אין הלכה כמותו, וכי כל יציאת בת הקול אינה אלא משום כבודו.¹⁴ לפי דעתי, פרשנות זו אינה תואמת את פשט

13. נקודת ביקורת זו היא היחידה שמצאנו בניחותנו בסוגיית הבבלי.
14. עיין תוספות פסחים קיד, א, ד"ה 'דאמר אין משגיחים בבת קול'.

השני יש לבחון את ההוראה בתורה למקרה מעין זה, הקובעת כי יש ללכת אחרי הרבים. שאלת הגמרא "מאי לא בשמים היא?" היא אליבא דשיטת ר' יהושע. ההסבר המאוחר של רבי ירמיה לדברי ר' יהושע: "שכבר נתנה תורה מהר סיני, אין אנו משגיחין בבת קול, שכבר כתבת בהר סיני בתורה אחרי רבים להטת", משאיר מקום שווה לדעה הנגדית, לפחות עד הדיון המאוחר. באופן קיצוני יותר, ניתן לומר כי מכך שאין הגמרא מבררת את דעתו של ר' אליעזר נראה כי זו הדעה הפשוטה.

לעומת זאת, נראה שבירושלמי ישנה הסכמה כללית בסוגיה לעקרון זה, הבאה לידי ביטוי הן בעימות דעת ר' יהושע עם דברי בת הקול מיד לאחריה, הן בהגדרתו כבתראי אשר הלכה כמותו, ולבסוף בהבלעת הקושיא בתוך הדין, דבר המוכיח כי דעת ר' יהושע נתקבלה נגד דעת ר' אליעזר.

9. מעשי ה' באותה שעה

הבבלי מביא סיפור צדדי המספר לנו על דעת ה', כביכול, ביחס לפסיקת חכמים. סיפור זה נעדר מהירושלמי. העדרו של סיפור זה מהירושלמי, הנוטה לצד חכמים באופן מפורש, מתמיה לאור התנגדותו העקבית לעמדת ר' אליעזר. ולהפך: סיפור זה עומד לכאורה בסתירה לרוח וכיוון האגדה בבבלי. לאור זאת ניתן להציע כי סוף המשפט יבוא כתמיהה: "ניצחוני בני?!!" – 'האמנם חושבים בני האדם כי לא בשמים היא כאשר אני אומר במפורש כי ההלכה כר' אליעזר?!'¹⁷ כך גם סיפור זה נוטה לצד ר' אליעזר. צחוק הקב"ה (כביכול), אמנם, מותיר מקום לפרשנות כאילו ה' שמח על שניצחוהו בניו.¹⁸ אולם, בכת"י מינכן מופיעה גרסה כי הקב"ה לא רק חיך אלא גם גיחך. תוספת זו מוסיפה ממד בידורי וציני לתגובת ה'. כביכול, ה' צחק ממש על מסקנת חכמים בהיותה מנוגדת הן לאמת¹⁹ והן לשכל הישר. ממילא נבין מדוע סיפור זה נעדר מהירושלמי בהיותו תומך בעמדת ר' אליעזר, בניגוד לרוח הסוגיה שם.

10. שריפת טהרות ר' אליעזר בידי חכמים

17. כל פירוש שלא מקבל את הוראת ה' בצדקת ר' יהושע יאלץ להסביר את המשפט באופן זה.
18. זאת עד שכתב רב ניסים גאון את הפירוש מרחיק הלכת, בו כל הענין היה נסיון לחכמים האם ילכו בדרך ה' הכתובה בתורה בדומה לנסיון נביא השקר העושה מופתים בדיוק כמו נביא אמת. אין דעה זו נשזרת בפירוש הסוגיה בדרכינו אך הבאנו אותה להראות עד היכן הגיעו פרשני האגדה, וכהנגדה לדברינו.
19. אף ה'חינוך" סובר שאכן האמת עם ר' אליעזר אך ההליכה אחרי חכמים היא מפאת סיבה פורמלית - על מנת שלא תעשה ההלכה אגודות אגודות, "וטוב טעות אחד ויהו הכל מוסרים תחת דעתם הטוב תמיד..." (ספר החינוך, מצווה תצו). ישנן דעות כי אכן על חכמים מוטלת החובה לברר את הדעה האמיתית הקולעת לדעת שמים לעומת זאת יש הסוברים כי פסיקת ההלכה בידי חכמים היא יצירה בפני עצמה ולכן לא יכולה לכוון לדעת שמים ואין היא צריכה. גם על נושא זה ראוי לחבר חיבור נפרד.

בבבלי מובא מעשה שריפת כל טהרותיו של ר' אליעזר, כחלק מהנידוי. לעומת זאת הירושלמי מביא את השריפה כהסבר לדביקותו של ר' אליעזר בדעתו.²⁰ כמו כן, המילה "כל" המצויה בבבלי נעדרת מן התיאור בירושלמי. תיאור שריפת הטהרות בבבלי – שריפת הטהרות מהווה את מרכז הסיפור (מבחינת תוכנו ולא דווקא מבחינת מבנהו), כפי הנראה, מהקשר הסוגיה. שריפה זו הינה תוצאה ישירה של הויכוח ההלכתי ומתרחשת בו במקום, "באותה שעה". הדגשה הבאה להעצים את פגיעת חכמים בר' אליעזר לאור נושא הסוגיה – הונאת דברים.

ניתן לפרש את המילה "כל" באופן מצומצם לכל הטהרות שטוהרו על-ידי ר' אליעזר בענין התנור, אך דוקא העדר ההדגשה בירושלמי מוביל למסקנה כי מדובר בכל טהרותיו ללא קשר לתנור, כחלק מההכנות למעשה הנידוי, דווקא על-ידי העצמת מעשי חכמים מעצים הבבלי את הסתייגותו ממעשים אלו. תיאור שריפת הטהרות בירושלמי, הגם שדבר זה משמש הסבר להתנהגותו של ר' אליעזר, מראה כי התעקשותו של ר' אליעזר הייתה מפאת שיקול צדדי²¹ החורג ממסגרת הדיון ההלכתי הטהור ולכן ראוי הוא לנידוי. מהעובדה שסיפור שריפת הטהרות מובא בירושלמי כתשובה לשאלה "ולית ר' אליעזר ידע שאחרי רבים להטות", משמע שאם לא היו שורפים טהרותיו היה מודה לחכמים. נראה אפוא, כי הירושלמי סובר באופן ברור שברמה ההלכתית צודק ר' יהושע וכי המחלוקת עם ר' אליעזר נבעה ממניעים שאינם ענייניים, מתוך שהקפיד על הפגיעה בו.²² ניתן לומר אם כן כי מטרתו של ר' אליעזר הייתה לדרוש מחכמים לשנות את התנהגותם ובמידה ויעשו כן, יסכים גם הוא לפסיקתו של ר' יהושע.²³

11. הכרזת הנידוי

הבבלי מוסיף להתנדבותו של ר' עקיבא להכרזת הנידוי מניע "שמא ילך אדם שאינו הגון ויודיעו". לעומת זאת, בירושלמי לא מופיעה הסיבה. בנוסף לכך משתמש ר' עקיבא שבבבלי במנהגי אבילות כהורדת דמעות, ושימוש בשפה רמוזה ("כמדומה לי שחבירים בדילים ממך"), ואילו בירושלמי ההודעה נמסרת בצורה פשוטה המדגישה רק את הקריאה

20. יש לציין כי שריפת טהרותיו של ר' אלעזר היתה בכדי להדגיש שהתנורים טמאים, ואינם יכולים להיטהר אלא בשבירה, ולא משום דיני הנידוי ששריפת טהרות איננה חלק מדיניהם.

21. שיקול צדדי הינו כל דבר החורג מהליכה בדרך האמת תהא הסיבה אשר תהא, ואכן רבים דחו את ההליכה אחרי ר' אליעזר מנימוקים פורמליים היינו ההכרח לפסוק על פי השכל גם כאשר הוא נגד האמת כדברי הר"ן (דרשות הר"ן, דרוש ג), או כדעת החינוך הסובר שההליכה אחרי הרוב גם כאשר הם טועים מוכרחת על מנת למנוע הליכה איש איש כפי דעתו, (חינוך, מצווה תק"ח).

22. דבר זה מתאים לרוח הסוגיה העוסקת בנידוי לאדם שעבר על חובו, ובכך מעלה את משמעות הנידוי על נס.

23. ואפשר שרבי הוא דעה מנוגדת לדעת התנאים הסוברים שאין ההלכה בשמים בשני אופנים: או כדעה מנוגדת לעמדת הסוגיה הכללית, או כדעה הסוברת שהסוגיה לא עוסקת כלל בשאלה זו אלא בשאלת הנידוי גרידא ללא קשר לענין הלכה מן השמים.

הכפולה "רבי רבי". נפתולי דרך ההודאה בבבלי עומדים בניגוד גמור לפשטות ההודאה והחלטיותה בירושלמי "רבי רבי חביריך מנדין לך".

חששו של ר' עקיבא המתואר בבבלי, שמא ילך אדם שאינו הגון, מסיט את הדאגה מתוכן ההודעה אשר עליו למסור, אל אופן מסירת ההודעה, דבר המרמז על כך שתוכן ההודעה עצמה לא נתפס כבעייתי. ואולם האדם המודיע נבחר מבין החכמים וקשה להניח כי ימצא מבין החכמים מי שישתמש בהודעה זו לרעה באופן קיצוני.²⁴ מכאן ניתן להסיק כי חוסר הגינות האדם, ממנה חושש ר' עקיבא, איננה בתחום כוונותיו, שוודאי טובות הן, אלא בעצם יכולתו להעביר את ההודעה כראוי, בעדינות ורגישות רבה. מטרתו של המודיע הנה להעביר את ר' אליעזר תהליך רגשי שלאחריו יוכל לקבל את תוכנה כראוי. לא ניתן להכריע אם חששו של ר' עקיבא נובע מפגיעותו של ר' אליעזר או מחוסר ביטחונו בדרכם של חכמים. ברם, כך או כך עולה מהבבלי כי עמדתו של ר' אליעזר לגיטימית ותקפה אף לדעת חכמים, הלוקחים בחשבון את תוצאות מעשיהם. החשש המוקדם מהחרבת העולם על-ידי ר' אליעזר מתברר יפה לאור הבנת חכמים כי דרכם לוקה בחסר, ושאכן יש לר' אליעזר סיבה טובה להחריב את העולם, ובכך מסייג התלמוד את דרכם של חכמים.²⁵

ר' עקיבא משתמש בשלושה אמצעים להמתקת הבשורה: מנהגי אבילות, בכי (הגורמים לר' אליעזר לפתוח בשיחה ולהביאו בדברים) ובדיבור מסויג ("כמדומה לי").²⁶ ניתן לפרש שדרך זו נובעת מהפחד מפני החרבת העולם, אך בשל העובדה שר' עקיבא המגיע מעברו השני של המתרס, הוא הנוהג כך, מלמדת על כך כי דווקא דעת חכמים על פגמיה היא הגורמת מנהגים אלו. ועוד, ההתנהגות במנהגי אבילות לפני כניסת הנידוי לתוקף, שכן הנידוי תקף החל מרגע ההודאה בלבד, מלמדת על כך שאבילות זו באה על התנהלותם של חכמים ודרכם, ולא על דבר הנידוי אשר בעקבותיו נוהג ר' אלעזר במנהגים אבילות אלו.²⁷

12. קבלת ההודעה על-ידי ר' אליעזר

24. למרות שניתן לומר כי אחד מהשומעים הפשוטים המצויים בבית המדרש ילך לספר כהולך רכיל לר' אליעזר אך לא מסתבר שההתנהלות בין גרולי הדור תהיה מבוססת על הולכי רכיל.

25. עיין עודד ישראל, 'ח'ק משערי אונאה', 'על דרך האבות', אלון שבות, תשס"א, 269-281. שם פירש זאת באופן פשטני, מפחד כוחו של ר' אליעזר. ואכן, גם הוא שם לב לעובדה שפחדם של חכמים שישטו לא בא לידי ביטוי בתגובת ר' אליעזר, ולכן נראה יותר כמו שאמרונו. בנוסף מפרש עודד את המחלוקת בין ר' אליעזר לחכמים בדור שיש לגבש בו דרכי פסיקה האם המסורת קובעת כדעת ר' אליעזר ודרכו, או הכרעה אחת ויחידה בבית המדרש על פי מנין, כדעת ר' יהושע. ותמהני, איך לא שם ליבו לתחילת הדין בו ר' אליעזר מביא לפני החכמים הוכחות מהוכחות שונות והם אינן מקבלים (דבר שיש לתמוה עליו), והלא, אם ר' אליעזר סבר שיש לילך אחר המסורת באופן מלא, מה לו להביא טיעונים וראיות רבות כ"כ? על כן נראה לפרש המחלוקת בדרכים אחרות כפי שעסקו גדולים ורבים, וראה בהרחבה: אבי שגיא, 'אלו ואלו', ת"א, תשנ"א, 11-20, ועוד שלום רוזנברג, 'לא בשמים היא', אלון שבות, תשנ"ז, 61, ועמ' 98, וכן באוצר מפרשי התלמוד, בבא מציעא, ג.

26. הפעם הבאה בסוגיה בו נזכר דיבור מסויג ('כמדומה לי') הוא בסיפור הנחשול, המקשר בין מעשה הנידוי, לסכנת חיים למנדה, ובכך ישנה אמירה ביקורתית חריפה גלויה וסמויה על ר"ג מנהיג הדור (עיין עוד לקמן לענין הנחשול).

27. השוואת מנהגי האבילות של ר' עקיבא מול מנהגי האבילות של ר' אליעזר ממחישה את השוני המהותי ביניהן.

בבבלי, ר' אליעזר מקבל את נידויו בקבלת מנהגי אבילות על עצמו, כפי דרישת ההלכה. קבלה זו נעדרת מהירושלמי ומבוטאת בתוצאות פיסיות-ניסיות לנידוי, המנותקות מר' אליעזר. בכך שקיבל ר' אליעזר את בשורת הנידוי לאור ההלכה, ובניגוד לחששם של חכמים מתגובת ר' אליעזר האפשרית, נוצר אצל הקורא הרושם כי ר' אליעזר מותקף על-ידי חכמים על לא עוול בכפו, ובכך מועצמת ההזדהות עם עמדת ר' אליעזר על המשתמע מכך. היעדרות קבלת נידוי הלכתית של ר' אליעזר מהירושלמי מוסברת לפי דברינו בכך שהירושלמי נוקט עמדה שלילית כלפי ר' אליעזר ומצדיק את הנידוי. הניגוד הנוצר מחששם של חכמים מחד, ומתגובתו של ר' אליעזר מאידך, מעבר לצידוד בעמדת ר' אליעזר, ומהווה את הרקע לתגובות הניסיות שיבואו ויפורטו בהמשך.

13. העולם לוקה

הלקויות בטבע המובאות בבבלי – הפחתת שליש מהחיטין, זיתים ושעורין והפגע בטפיחת הבצק – נעדרות לחלוטין מהירושלמי. משמעות הלקויות בבבלי היא שהשמים מתגייסים לצד ר' אליעזר ולפחות מביעים מחאה כלפי התנהגותם של חכמים. תגובה זו מעצימה את התהליך שהחל בקבלת הנידוי על-ידי ר' אליעזר שעסקנו בו בסעיף הקודם: בעוד שר' אליעזר מקבל עליו את דין הנידוי כפי דרישת ההלכה ומבטא בכך את כפיפותו לחכמים, מבטאים מעשי שמים אי נחת מופגן מהנעשה עם ר' אליעזר, בבחינת משמים נלחמים לו והוא מחריש. לא די בכך שר' אליעזר מגייס את השמים כראייה במסגרת הדיון ההלכתי, אלא הסוגיה אף מגייסתם לטובת מלחמה בתוצאות הוויכוח.

14. הקשר הופעת כותלי ביהמ"ד ובת הקול

בירושלמי מובאים כותלי ביהמ"ד ובת הקול כתגובה ספונטנית וכתוצאה ניסית של מעשה הנידוי, ואילו בבבלי מובאים עניינים אלו כחלק מהדיון ההלכתי (וראה לעיל ג. 6). הקשר זה מורה כי גם בירושלמי השמים התגייסו לטובת ר' אליעזר, בניגוד לנטייה הברורה בירושלמי נגד ר' אליעזר, כפי שראינו. על כן נראה להסביר את הופעת כותלי בית המדרש בירושלמי בשני אופנים: או שתוצאות נסיות אלו מלמדות על ביקורת פרטנית על חלק מהדרך בה חכמים פעלו, אולי ללמדנו על סייגים בנידוי; או שהקירות ובת הקול יצאו מפאת כבוד ר' אליעזר בלבד, ממנו לא יכלו להתעלם בשמים. למרות האמור, אין כאן אמירה ביקורתית כלל.

15. מבטו השורף של ר' אליעזר

בשני התלמודים מצינו ביטויים שונים המדגישים את מבטו השורף של ר' אליעזר: בירושלמי מודגשת איכות השריפה: בעוצמתה, שאף חיטה שאינה בשלה נשרפה, ובדיוקה,

עד כדי "אפילו חיטה אחת חצייה נשדף וחצייה לא נשדף"; ובבבלי שבו ההדגשה היא על מיידיות השריפה. ישנן גרסאות בבבלי הפותחות במילה "אף" כלומר חרון האף (לאור כת"י מינכן – הודגש בהבאת הסוגיה לעיל), לעומת פירוש המילה אף/חכך כמכה בעלמא (כפירוש רש"י על הבבלי).

עוצמת האש תלויה במקורה: אש ממקור עליון תהיה חזקה יותר מאשר אש ממקור תחתון. שני ביטויי החוזק המופיעים בתלמודים מעידים על עוצמות ברמות שונות. שריפת היבול הלח הנה עוצמתית, אך אש השורפת באופן מיידי עוצמתית הרבה יותר. בירושלמי ר' אליעזר נלחם את מלחמתו האישית ומפאת גודלו וכעסו אישו חזקה ושורפת את היבול אף אם לא יבש ממש, לעומת זאת בבבלי נלחמים לר' אליעזר מן השמים ועל כן עוצמת האש, המבוטאת במיידיות השריפה, רבה יותר מזו שבירושלמי.

פרשנות זו איננה מוכרחת אלמלא הרקע בו היא מובאת. הבבלי מביא דבר זה כחלק מתגובות העולם לנידוי, כאשר המאורע הקודם הינו לקות העולם והמאורע הבא אחריו הינו סיפור הנחשול. לאור זאת נראה כי אף מקור אש זו משמים. לעומת זאת, הירושלמי המביא דבר זה כחלק מתגובותיו של ר' אלעזר למעשה חכמים, ולכן יש לפרש שזוהי אשו, ולא אש שמים.

הוכחה נוספת למקור השינוי הוא דברי ר' יהושע לקירות המובאים בירושלמי בסמוך, "אם חברים מתלחמים... וכו'" היינו שכל מה שקורה נעשה על-ידי החכמים ולא על-ידי השמים. בנוסף, הבבלי מדגיש את התנהגותו המאופקת של ר' אליעזר שבעטיה אפשר להניח כי אין הוא הגורם למאורעות השליליים בעולם וכי גורם חיצוני אחראי להם. מה שא"כ בירושלמי בו אין עדות של קבלת הדין על-ידי ר' אליעזר.

הוכחה נוספת לייחוס האש בירושלמי לר' אליעזר ולא לשמים היא העובדה שמבטו שרף רק את המקום המדויק אליו הסתכל ואפילו באותו גבעול, דבר המלמד על כך שמקור האש היא ר' אליעזר עצמו. לעומת זאת הבבלי לא מבחין בכך כיוון שהשריפה היא משמים וכיוון ההסתכלות הוא זה הגורם לאזור כולו להישרף.

ולסיום, כת"י מינכן פותח את התיאור במילה אף, ובכך מקביל אותו לתיאור על רבן גמליאל בספינה להלן, הפותח גם הוא במילה 'אף'. לפי זה נראה שהסוגיה מרמזת כי כשם שהנחשול בספינה מקורו בזעם עליון (שהרי ר' אליעזר כלל לא היה מודע לו) כך גם השריפה. התגייסות השמים באופן עצמאי ובלתי תלוי לעזרת ר' אליעזר, מוכיחה כי באופן אובייקטיבי ר' אליעזר צודק.

16. דעת רבי בעניין המחלוקת

תמיכת רבי בדברי ר' אליעזר המופיעה בירושלמי נעדרת מהבבלי. נדמה כי היעדרות זו מעידה כי כאשר כל הסוגיה תומכת בעמדתו של ר' אליעזר אין צורך בתנא דמסייע. כך, היעדרות זו אינה מתפרשת כסיוג התמיכה בר' אליעזר, אלא כהוכחה לתמיכה בסיסית

בעמדתו. לעומת זאת בירושלמי, השולל את עמדת ר' אליעזר, יש מקום להבאת דעות מסוימות לתמיכה בדעת המיעוט.²⁸

אם נבחן את מבנה הסוגיה הכולל בירושלמי, נבחין כי הסוגיה בנויה במבנה כיאסטי. בחלוקה כללית ישנם שישה חלקים אשר המרכזי בו (החלק השלישי), עוסק במחלוקת עצמה בנימוקים נגד דעת ר' אליעזר ובהסבר מדוע לא ויתר ר' אליעזר על עמדתו. חלוקה מפורטת יותר מגלה כי לסוגיה ישנם שלושה עשר חלקים שהאמצעי הינו המשנה בה מתפרטת המחלוקת. קטעים 5,6 מקבילים לקטעים 1.1.1–1.2.1. בהתאמה. סיום הסוגיה בא כהנגדה לתחילת הסוגיה. בתחילה בהקשר הלכות נידוי הביאה הסוגיה את העמדות החולקות על ר' אליעזר על מנת לתמוך במהלך הנידוי. לעומת זאת, בסיום הסוגיה, כאשר הדיון חוזר לענין ההלכתי הביאה הסוגיה את הדעות התומכות בר' אליעזר – אם בכדי להצביע על מחלוקת הלכתית למרות הנידוי, אם בכדי לפסוק ולסיים כר' אליעזר ובניגוד לתנאים הקדומים.

לאור זאת מבנה הסוגיה מתפרש כך: התחלה – דעת חכמים לענין הנידוי, אמצע – נקודת מפנה המתבטאת בהרצאת המחלוקת הבסיסית, וסיום – תמיכה בעמדת ר' אליעזר הבא לידי ביטוי בדברי רבי ובסיפור האשפה בו נאמר "דומה שהיום חברי מקרבין אותי". ניתן להעניק משמעות דרשנית לתופעה זו: בתחילה, הסוגיה מצהירה על נכונותם של חכמים לנידוי ללא סייג. כאשר לבסוף נרמז כי חכמים מעוניינים לקרב את ר' אליעזר, הם עושים זאת מתוך תפיסת דיני הנידוי ככלי מחנך ולא נוקם. אפשרות אחרת להסביר היא כי הסוגיה רומזת לכך שמעשה חכמים היה משפיל ושפל בדיוק כמו זריקת האשפה על ר' אליעזר. תימוכין לכך²⁹ ניתן לראות בהגעת ר' עקיבא עצמו וחבריו עמו ללמוד תורה מפי ר' אליעזר לפני מותו, כשהביטוי היחיד לנידוי הוא בריחוקם ד"א. כלומר, לבסוף קיבלו חכמים את ר' אליעזר כמכריע בענייני הלכה,³⁰ ואף הותר הנדר לאחר מותו. בקטע 5

28. יש הסוברים שכאשר מופיע רבי בשמו ולא בסתם, סימן הוא לפסיקת בית דינו כדעה הנוגדת לו. עיין בהרחבה ראובן מרגליות, "יסוד המשנה ועריכתה", בירורים, ט"ו.

29. מיותר לציין כי השינוי בעמדת חכמים העתידית ביחס לר' אליעזר, תומכת בגרסת הבבלי כפי שביארנוה.

30. וכך מבואר במסכת סנהדרין: "והתנאי: כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקר. הוא יושב בקינוף שלו והן יושבין בטרקלין שלו. ואותו היום ערב שבת היה, ונכנס הורקנוס בנו לחלוץ תפילו. גער בו ויצא בניזפה. אמר להן לחביריו: כמדומה אני שדעתו של אבא נטרפה. אמר להן: דעתו ודעת אמו נטרפה, היאך מניחין איסור סקילה ועוסקין באיסור שבות? כיון שראו חכמים שדעתו מיושבת עליו, נכנסו וישבו לפניו מרחוק ארבע אמות. אמר להם: למה באתם? – אמרו לו: ללמוד תורה באנו. אמר להם: ועד עכשיו למה לא באתם? אמרו לו: לא היה לנו פנאי. אמר להן: תמיה אני אם ימותו מיתת עצמן. אמר לו רבי עקיבא: שלי מהו? אמר לו: שלך קשה משלהן. נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר: אוי לכם שתי זרועותי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין. הרבה תורה למדתי, והרבה תורה לימדתי. הרבה תורה למדתי – ולא חסרתי מרבתי אפילו ככלב המלקק מן הים, הרבה תורה לימדתי – ולא חסרוני תלמידי אלא כמכחול בשפופרת. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות בבהרת עזה, ולא היה אדם ששואלני בהן דבר מעולם. ולא עוד אלא שאני שונה שלש מאות הלכות, ואמרי לה שלשת אלפים הלכות, בנטיעת קשואין ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם, חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קשואין. אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי: רבי, למדתי נטיעתן – למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד, נתקצבו כולן למקום אחד. אמרו לו: הכדור והאמוס והקמיע וצרור המרגליות ומשקולת קטנה מהו? אמר להן: הן טמאין וטהרותן במה שהן. מנעל שעל גבי האמוס מהו? – אמר להן: הוא טהור. ויצאה נשמתו בטהרה. עמד רבי יהושע על רגליו ואמר: הותר הנדר, הותר הנדר! למוצאי שבת פגע בו רבי עקיבא מן קיסרי ללוד, היה מכה בבשרו עד שדמו שותת לארץ. פתח עליו בשורה ואמר: אבי

מובאים דברי רבי שהלכה כר' אליעזר במסורת המועברת ממנו. רבי הוא ראש הדור ועורך המשנה, אשר בחשיבותו בשלשלת הדורות קשה להפריז, בדומה לר' עקיבא, עמוד תורה שבעל פה, שהוא המודיע לר' אליעזר על נידויו. כך מובע ניגוד בין הנידוי בדורו של ר' עקיבא לבין השתלשלות העניין בדורות מאוחרים יותר. ושמא יש לראות בהכרעת של רבי כר' אליעזר מפאת מופתיו קבלה של עמדתו בדבר פסיקת הלכה מהשמים. כך או כך נראה שאף מהירושלמי לא עולה דחייה מוחלטת של עמדת ר' אליעזר מההלכה.³¹

17. הטלת מי השפכים

השפלת ר' אליעזר על-ידי השפכים מופיעה בירושלמי ונעדרת מהבבלי. סיפור זה ודרישת ר' אליעזר על עצמו את הפסוק "מאשפות ירים אביון" כאילו מצוי הוא באשפתות, מדגיש את הגעתו של ר' אליעזר לנקודת השפל התחתונה ביותר האפשרית, אשר ממנה אין לאן לרדת. הצורך של הירושלמי להראות כי ר' אליעזר הושפל מובן מההקשר בו מובאים דברי התמיכה של רבי: כיוון שהסוגיה עוסקת בנידוי, יש צורך לסיים באופן שישאיר את הרושם בדבר נחיתותו של ר' אליעזר לאור הנידוי המוצדק. כך היעדרותו של סיפור זה מהבבלי משרתת את עמדתו של הבבלי בסוגיה, כפי שהצגנו לעיל.³²

18. סיפורי החתימה בבבלי

סיפורי החתימה בבבלי, הנחשול על רבן גמליאל וסיפור אמא שלום, נעדרים מהירושלמי. הבבלי ממשיך את הסיפור עד למותו של רבן גמליאל, שיתכן וקרה שנים מאוחר יותר. קישור זה נעשה בסיפור על אחותו של רבן גמליאל, אשת ר' אליעזר, הרואה את מותו של רבן גמליאל כתוצאה מגישתו השלילית אל בעלה, ר' אליעזר. תחושה המלווה אותה מאותו יום ואילך. יש להניח כי גם הירושלמי ידע על דבר מותו של רבן גמליאל, אך בחר שלא לקשר אותו לסיפורינו, כחלק ממגמתו הכללית. החיבור בין סיפור הנחשול ומותו של רבן גמליאל לנידויו של ר' אליעזר מלמד על שני דברים: ראשית, בשלב זה מתחלף החכם הפועל מול ר' אליעזר. בעוד שבחלקו הראשון של הסיפור ר' יהושע מתפקד כעמיתו של ר' אליעזר, ואילו רבן גמליאל כלל איננו נזכר.³³ בסיפורים אלו נכנס רבן גמליאל כעמיתו של ר' אליעזר. נראה כי המעבר אל רבן גמליאל והביקורת כלפיו נעשים בשל אחריותו כנשיא הדור שמפיו יצא הנידוי, כפי שמפרש רש"י "נשיא היה, ועל פיו נעשה". שנית, השימוש במושג "עמד על רגליו". ביטוי זה מראה על התעקשות האדם על עמדתו.

אבי רכב ישראל ופרשיו, הרבה מעות יש לי ואין לי שולחני להרצותן" (סנהדרין סח, א). וכן, ראה הרחבה נוספת בענין מעמד ר' אליעזר בש"ס בסיכום.

31. החלפת הדעות כתשובת הגמרא לדברי רבי, יוצאי דופן ומצריכים דיון בפני עצמו.

32. למרות שלמעלה פירשנו כי ניתן לומר שהירושלמי לא פוסל דעת ר' אליעזר, יש להבדיל בין עניין הנידוי בו דרושה השפלת המנודה לעניין ההלכה בו יכולה להפסק הלכה כמותו, וכפי שהזכרנו בבוא חכמים ללמוד ממנו לפי מותו.

33. כפי שהרחיב על כך רובינשטיין, עמ' 466.

עמידה זו דרושה כאשר עמדת האדם באופן פשוט עלולה להיתקל בקשיים. כך עושה ר' יהושע ביחס לבת הקול, וכך גם צריך רבן גמליאל לעשות בשביל הצלתו, דבר המלמד על כך שהצדק עם ר' אליעזר.

סיפור אמא שלום חותם במילים "כל השערים ננעלים חוץ משערי אונאה". למרות אריכותו של הסיפור בבבלי, לא מוזכרת בו הונאה באופן מפורש כלל, למה, אם כן, מתייחס משפט זה? לא ניתן לפרש כי הונאת הדברים היא עצם הנידוי, שכן מעשה זה הוא מעשה הלכתי מוגדר והוגן. גם במקרה זה הנידוי נעשה כדין, וראיה לכך היא קבלתו של ר' אליעזר את גזר דינו בהכנעה, כך שנראה כי על עצם הנידוי אין ויכוח כי אם על הדרך שהובילה עדיו. על מנת לחשוף את אותה הונאה נשתמש באמצעים ספרותיים. אם נקביל את המשפט המסיים בסיפור אמא שלום למשפט הפתיחה של הסוגיה, נגלה כי ההונאה מקבילה לתיאור המחלוקת כולל שם המחלוקת ומדרש השם. לאור זאת מובן כי אונאת הדברים היא באופן התנהלותם של חכמים – "שהקיפו דברים כעכנא זו, וטמאווהו" – ויכוח הלכתי המתנהל באופן לא ענייני, הבא לידי ביטוי בדברים הנאמרים בנחשיות שכזו, אינו אלא היבט מסויים של הונאת דברים.

19. משמעויות מאוחרות למחלוקת

בחינת המחלוקת ראויה להבחן אף בפרספקטיבה היסטורית, המראה את גלגוליה וסופה. בחינה זו תעשה בקצרה לאור הצלחתו של הנידוי לפי התמדתו ויחס חכמים לר' אליעזר בחייו ומותו, ובקבלת הדעות להלכה. בחינה היסטורית זו תעלה כי ר' אליעזר ודעותיו לא נדחו מהלכה ויש שפסקו כמותו, דבר המשליך על עמדתו במחלוקת זו.

ד. ההשלכות

1. הצלחתו של הנידוי

התייחסויות של חכמים בדורות מאוחרים מראים כי נידוי זה לא צלח בהדרת דעתו של ר' אליעזר מבית המדרש ולו באופן חלקי. המקור הראשון הוא מופיע כבר בירושלמי הנידון, בו מצהיר רבי שהלכה כר' אליעזר אף במקרה התנור (אם כי בפרשנות מצמצמת לדבריו, כמובא לעיל). כמו כן, באים חכמים ללמוד מתורת ר' אליעזר³⁴ בסוף ימיו.³⁵ ולבסוף, במסכת נידה נאמר כי אחרי מותו של ר' אליעזר החזיר רבי יהושע עצמו מספר

34. מעניין לראות שמקרה זה אף הובא להלכה ברמבם ולפי זה ניתן עדיין ללמוד תורה מחכם מנודה בריחוק ד"א (משנה תורה, הלכות תלמוד תורה פז, הלכה ה).

35. האגדה במלואה הובאה בהערות שוליים 32.

הלכות להיות כר' אליעזר ומנויות שם מספר רב של הלכות כאלו.³⁶ לאור כל זאת נראה כי הנידוי לא החזיק זמן רב כפי שאכן ראוי לאור הרקע לנידוי הוא דרישת חכמים אל האמת ההלכתית.

2. קבלת עמדת "לא בשמים היא"

מובא בתמורה:

אמר רב יהודה אמר שמואל שלשת אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה אמרו לו ליהושע שאל א"ל לא בשמים היא אמרו לו לשמואל שאל אמר להם אלה המצות שאין הנביא רשאי לחדש דבר מעתה אמר ר' יצחק נפחא אף חטאת שמתו בעליה נשתכחה בימי אבלו של משה אמרו לפנחס שאל אמר ליה לא בשמים היא א"ל לאלעזר שאל אמר להם אלה המצות שאין נביא רשאי לחדש דבר מעתה.

תמורה טז, א

ממקור זה נראה בבירור כי דעת שמואל היא כדעת ר' יהושע, הסובר שאין להסתייע בעזרת השמים בין בנבואה בדורות הקדומים, ובין בכת קול בדורות מאוחרים.³⁷ לעומת זאת אף לעמדה הנגדית אחיזה בדורות מאוחרים כפי שניתן לראות בהנחת שאלות לפרשנותו בעתיד של תישבי (תיק"ו) כנביא, ובשימוש ב"שו"ת מן השמים",³⁸ מעמד תענית חלום ועוד.

ה. סיכום

הסיפור המובא בבבלי הוא הסיפור השלם³⁹ הפותח בדיון ההלכתי תוך ציון השלכותיו בנידוי ר' אליעזר, וכלה בסופו הטראגי של רבן גמליאל. ניתן להבחין כי מבחינה ספרותית

36. וכך מובא בתלמוד בבלי: "תניא, אמר לו רבי אליעזר לרבי יהושע: אתה לא שמעת אני שמעתי, אתה לא שמעת אלא אחת ואני שמעתי הרבה, אין אומרים למי שלא ראה את החדש יבא ויעיד אלא למי שראהו. כל ימיו של רבי אליעזר היו עושיין כרבי יהושע, לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו. כרבי אליעזר בחייו מ"ט לא? משום דרבי אליעזר שמותי הוא, וסבר: אי עבדינן כוותיה בחדא - עבדינן כוותיה באחרניתיא, ומשום כבודו דר' אליעזר לא מצינן מחינן בהו. לאחר פטירתו של ר' אליעזר, דמצינו מחינן בהו, החזיר את הדבר ליושנו" (נדה ז, ב).

37. ניתן להרחיב בהתייחסות המעשית למחלוקת באופן נרחב על פני כלל הדורות אך אין זה מעניין המאמר. מטרתנו היא להראות שלמרות טענתנו לגבי מקור זה יש מקורות אחרים התומכים בגישה החולקת.

38. שאלות ותשובות מן השמים: לרבינו יעקב ממרויש מבעלי התוספות עם הארת היסודות של השאלות והכרעותיהן להלכה מאת ראובן מרגליות, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשי"ז.

39. יש שרצו לומר המפתח והמאחר. עיין אצל רובינשטיין.

הסיפור בבבלי נוטה באופן ברור לציודו של ר' אליעזר, כך שהקורא רוחש הזדהות ואמפתיה⁴⁰ עם עמדת ר' אליעזר ועומד תמחה אל מול פעילותם, המקוממת לעיתים, של חכמים. העורך המודע לתוצאות הנידוי שהובילו למיעוט התורה,⁴¹ וכן להתייחסויות מאוחרות, אוהדות יותר, לעמדת ר' אליעזר, מבקש להוביל את הלומד למסקנה כי הנידוי בטעות יסודו. לאור זאת נראה כי התלמוד הבבלי אינו שולל את עמדת ר' אליעזר כפי שמקובל לחשוב, ואף מגבה אותה.

הדעה השוללת הידועה, היא דווקא עמדת הירושלמי. נושא בת הקול מול דעת רבים מתקבלת בירושלמי באופן מלא (מבחינת הסוגיה, למעט רבי), הן בהבאת דברי ר' יהושע מתוך הסיפור והן בהבאת תירוץ זה באופן פשוט. מוטיבים רבים המצויים בבבלי לא מצויים בירושלמי וזאת לאור הרקע התומך בדעת חכמים כדוגמת השלכותיו הטרגיות של הנידוי. אכן, לאור סוגיית הירושלמי ניתן לפסוק כר' יהושע, אלא שגם שם נתון הדבר לפרשנות, כפי שהראינו בדעת רבי, במבנה הסוגיה ובפרשנות לסיפור האשפה, ואולי אף לומר כי הדיון כלל לא נוגע לענין ההלכתי בטומאת התנור,⁴² אלא רק לענין הנידוי עצמו.⁴³

לימוד עקרונית הלכתיים מעשיים מאגדתא, הינו חלק מתורת ארץ ישראל,⁴⁴ אך עלינו לעשות זאת בהטיית אוזן ליד האומן הניבטת מהכתוב, הרומזת לנו דברים אשר לעיתים מרוב בהירותם מסנוורים.

40. ככלל אין לאמפטיה שייכות לדיון הלכתי עקרוני. שימוש בנתון זה מובא כדי להמחיש את עמדת הסוגיה אשר מכוונת את הקורא לנטות אל עבר העמדה אשר היא חפצה ביקרה.

41. עיין בהסבר הפליאה לעיל בהערה 15, וכן באגדתא על סוף ימי ר' אליעזר המובאת בהערה 32.

42. כפי שאותות ר' אליעזר לדעת הירושלמי באו רק בדיון על הנידוי ואל בדיון ההלכתי שכלל לא קיים בפני שלא נצרך לענין הכללי של נידוי והגמרא בכוונה מתעלמת מכך ולא רוצה להכנס לענין זה. עדות נוספת לשניות בירושלמי ניתן לראות בכינויי השלילה של הבבלי בפי ר' יהושע בדברו אל כתלי בהמ"ד בניגוד לבבלי הרוואה בוויכוח ההלכתי דבר מבורך, וראה בהרחבה אות ז.

43. לאור זאת, יוסברו דברי רבי שהולך אחרי ר' אליעזר בכל מקום למעט כאן מפני שאין לנידוי תוקף יותר אחרי מות החכם. ואכן, הייתי מצפה כי דווקא תלמוד ארץ ישראל יבטא את העמדה הנבואית לאור הקשר בלתי ינותק בין הארץ לנבואה. אולי הדעה הנשקפת מהירושלמי היא שהנבואה לא תעלה ולא תוריד לענינים הלכתיים אף לעתיד לבוא, בעוד הבבלי סובר שאם בימינו ק"ו לעתיד לבוא ומבטא שאיפה לחידוש הנבואה והפריייתה את עולם תורת חכמים. הסבר הפוך ניתן לומר כי דווקא הירושלמי הקנאי לחכמה ונבואה המשמשים כאחד בזמן שהנבואה קיימת חייב להבדיל באופן עקרוני בין המצב בו אין נבואה בו כל גילוי כזה או אחר לא משמש כלל לבין המצב נורמלי ותקין בזמן הגאולה וכפי שהיה בבית ראשון. דיון מורחב בנושא השפעת הנבואה על תלמוד התורה לעתיד לבוא עיין אצל הרב יובל שרלו, 'תלמוד תורה בזמן גאולה', 'וארשתך לי לעולם', היספין, תשס"ג, 93-120.